

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»**

ТОМБУЛАТОВ Ігор Анатолійович

УДК 323.28 (048)

**СУЧАСНИЙ ТЕРОРИЗМ: СУТНІСТЬ, СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ
ПРОЯВИ ТА ПРИЧИНИ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути і процеси

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2011**Дисертацією є рукопис**

Роботу виконано на кафедрі політології Одеської національної академії зв'язку ім. О. С. Попова Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
Сіленко Алла Олексіївна
Одеська національна академія зв'язку
ім. О.С. Попова,
проректор з навчальної та виховної роботи

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор,
Примуш Микола Васильович,
Донецький національний університет,
завідувач кафедри політології

кандидат політичних наук, доцент
Нікогосян Ольга Олександрівна,
Одеський національний університет
ім. І.І. Мечникова,
доцент кафедри соціальних теорій

Захист відбудеться «13» січня 2012 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36)

Автореферат розісланий «12» грудня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. І. Ростецька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Тероризм в останні десятиліття набуває загрозливих форм і жорстоких проявів. Після 11 вересня 2001 р. настала нова ера в ставленні до тероризму, можливих його масштабів і наслідків. Заходи щодо посилення боротьби з цим явищем стають більш жорсткими та безкомпромісними. Тероризм є частиною існування багатьох країн світу. Однак сучасна практика антитерористичної діяльності, зокрема в зарубіжних країнах, не є цілком адекватною актуальним тенденціям розвитку, оскільки наявні підходи до її організації в основному охоплюють сферу безпосереднього попередження та протидії терористичній активності, але не враховують системного й комплексного впливу на сферу її причин: широкий спектр суспільних відносин, пов'язаних із виникненням, визріванням і функціонуванням терористичних структур, соціальною й політичною мотивацією терористів. Ці обставини необхідно брати до уваги для відпрацювання державної політики в боротьбі з тероризмом, що стає справою не тільки правоохоронних органів, а й суспільства в цілому. Успіх боротьби з сучасним тероризмом безпосередньо залежить від знання причин, умов і передумов його виникнення та активізації. У зв'язку з цим для політичної науки є актуальним допомогти суспільству з'ясувати причини, характер, можливі наслідки тероризму, знайти ефективні стратегії боротьби з цим складним явищем.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в рамках наукової теми «Соціально-політичні й правові аспекти розвитку інформаційного суспільства в Україні» (2009–2014 рр.), що розробляє кафедра політології Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова, одним із виконавців якої є дисертант.

Мета дисертаційного дослідження обумовлюється актуальністю та ступенем розробленості даної теми та полягає у визначенні сутності, соціально-політичних причин сучасного тероризму, пошуку шляхів профілактики й боротьби з цим явищем.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

- розглянути тероризм як один із пріоритетних напрямків дослідження сучасної політичної науки;
- визначити основні теоретико-методологічні підходи до дослідження соціально-політичних проблем тероризму;
- з'ясувати витоки, суть і поняття тероризму;
- уточнити причини та фактори ескалації політичного тероризму в сучасному суспільстві;
- простежити нові тенденції в розвитку сучасного тероризму;
- дослідити сутність, факти й особливості прояву молодіжного політичного екстремізму;
- довести, що ефективна соціальна політика є засобом попередження тероризму;

– обґрунтувати значення Служби безпеки України в системі антитерористичної політики;

– розглянути взаємовідносини тероризму й засобів масової інформації та комунікації.

Об'єктом дослідження є тероризм як явище сучасного політичного життя.

Предметом дослідження є сутність, соціально-політичні прояви та причини сучасного тероризму.

Методи дослідження. Теоретичною основою дисертації стали праці вітчизняних і зарубіжних дослідників з політології, права, конфліктології, соціальної філософії, соціології, в яких містяться основні концепти сутності, природи, причини виникнення, домінуючі ознаки, наслідки тероризму, форми його проявів і механізми протидії.

Системний підхід надав можливість розглянути феномен тероризму цілісно та всебічно: у взаємозв'язках із різними чинниками політичного й соціального процесу. Саме завдяки системному підходу логічним постає взаємозв'язок економічних, ідеологічних, інформаційних і фізичних компонентів, які мають вплив як елементи системи, так і окремо на різновиди тероризму.

Інституційний підхід застосовано для вивчення структур, за допомогою яких здійснюється діяльність держави, спрямована на профілактику тероризму й боротьбу з ним.

Структурно-функціональний підхід уможливив розгляд антитерористичної політики як певної цілісності, системи зі складною структурою, кожен елемент якої має певне призначення й виконує специфічні функції, спрямовані на боротьбу із загрозливими тенденціями.

Соціологічний підхід мав на меті з'ясувати соціально-політичні причини тероризму, залежність змісту антитерористичної політики від суспільства, зумовленість політичними процесами, а також вплив на тероризм економічних відносин, соціальної структури, ідеології.

Наукова новизна полягає в тому, що дисертаційна робота є одним із перших комплексних досліджень соціально-політичних проявів і причин тероризму. У результаті дослідження було отримано наукові результати, що мають наукову новизну.

Уперше:

з'ясовано, що однією з основних причин тероризму стало порушення сформованого історично природного балансу між централізованим регулюванням та здатністю суспільства до саморегуляції. Розрив, утворений унаслідок зниження державного регулювання, не компенсованого інституціалізованою самоорганізацією, моментально заповнюється спонтанною самоорганізацією у формі соціальних патологій: злочинності, тероризму, тіньової економіки, корупції та ін.;

запропоновано підхід до розуміння сутності політичного тероризму, у контексті якого тероризм має не тільки політичну мотивацію, як це вважалося

раніше, але й економічну. Те, що дії сучасних терористів поступово набувають бізнес-ознак, підтверджується специфікою сучасних терористичних операцій, які все частіш спрямовані на окремі компанії (терористи намагаються отримувати викуп за захоплених співробітників або стягують постійну плату за «заступництво»), нафтові інфраструктури (це регулює вплив на світові ціни на нафту) та окремі держави (терористи намагаються погіршити економічну ситуацію та зменшити інвестиційну привабливість). Таким чином, тероризм поступово стає важливим фактором не тільки політики, але й економіки;

обґрунтовано, що причинами тероризму в постсоціалістичних країнах стали деформація традиційних відносин у політичній, економічній, правовій, соціальній та інших найважливіших сферах життя держав і суспільства, втрата відпрацьованих десятиліттями механізмів упорядкування й конституційного регулювання відносин, які безпосередньо чи опосередковано впливали на основи державного й суспільного устрою. Девальвовано, втрачено такі базиси, які дисциплінують та цементують суспільне життя, як патріотизм, почуття обов'язку, моральність, інтернаціоналізм. Виникло розшарування соціуму, посилилася політична боротьба, зростає безробіття та соціальна незахищеність громадян, поширився правовий нігілізм, загострилися міжнаціональні відносини, стрімко розвинулися сепаратистські тенденції. Значно послабшали профілактичні зусилля правоохоронних органів та громадських організацій;

доведено, що неефективність основних соціальних інститутів, високий рівень криміналізації та домінування неправових практик у сучасному українському суспільстві перешкоджають самостійній (без допомоги ззовні) індивідуальній мобільності, у результаті чого розвивається депривація, соціальна неадаптованість української молоді. Ситуація ускладнюється тим, що соціальні проблеми загострилися не в окремих, а практично у всіх групах молоді. Усе це є передумовами протестного екстремістського поведіння;

Удосконалено:

визначення тероризму, під яким слід розуміти різні форми запланованого прояву агресії, спрямованої на конкретні публічні особи або випадкові скупчення людей, результатом чого має стати формування почуття страху та пригніченості в певних груп або у всього населення країни заради досягнення політичних, економічних та інших цілей;

твердження, що спільною рисою політико-правового регулювання в рамках антитерористичної діяльності є посилення відповідальності та підвищення жорсткості санкцій за кримінальні злочини терористичного характеру, а також прагнення здійснити чітке розмежування між загальнокримінальними злочинами й терористичними діями на основі визначення істотних та типових ознак тероризму. Такими суттєвими критеріями тероризму, описаними в чинному законодавстві зарубіжних країн, є: наявність політичних і соціальних мотивів та цілей, застосування насильницьких методів і засобів, агресивні утиски, залякування населення,

створення ситуацій суспільної небезпеки, загроза життю та здоров'ю громадян;

положення, що руйнування в будь-якій державі сформованих історично параметрів порядку (ієрархій): державних, політичних, соціальних, культурних, релігійних, ціннісних, економічних та ін.– неминуче призводить до терористичних проявів.

Отримало подальший розвиток:

дослідження співвідношення понять «політичний екстремізм» і «політичний тероризм», у результаті чого виявлено, що політичний тероризм є найбільш вираженою формою політичного екстремізму. Аргументовано, що, незважаючи на спільні риси, серед яких нерівне становище соціальних, етнічних і політичних груп, культурно-етнічна та релігійна незадоволеність, перебування в ситуації соціально-політичного тиску та економічного позбавлення, дані поняття не є тотожними. Відмінності – у типах і ступенях прояву насильства як основного методу впливу; глибинних протиборствах; у рівні консенсусності (здатності до діалогу). Отже, якщо політичний екстремізм – це ідеологія та практика соціального тиску, то політичний тероризм – це інструмент соціального пригнічення з розрахунком на психологічний ефект страху й загальної незахищеності;

положення про те, що заходи щодо профілактики тероризму й боротьби з цим явищем слід розглядати в тісному зв'язку з перспективами країни в цілому. Вирішити проблеми тероризму та екстремізму неможливо без покращення загальної соціально-економічної ситуації. Найбільш небезпечним у такому контексті є поляризація доходів населення й соціальне розшарування суспільства. Необхідність отримання коштів для існування за відсутності можливостей нормального працевлаштування є вагомим чинником, який обумовлює залучення до терористичних і екстремістських структур. Державі варто сконцентруватися на економічній активізації молоді, збільшенні зайнятості, оскільки праця є одним із важливих способів соціалізації, що дає змогу забезпечити стабільні гарантії участі у протиправній діяльності.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що положення й висновки дисертації будуть корисними для подальшого теоретичного дослідження проблем сучасного тероризму, прогностичного оцінювання розвитку даного явища.

Робота може бути використана у вищих навчальних закладах для підготовки загальних і спеціальних курсів, зокрема, політології як загальної, так і прикладної, політичної соціології, державного управління, конфліктології, етнополітології, політичної регіоналістики. Окремі положення дисертаційної роботи та науково обґрунтовані рекомендації можуть бути корисними політикам, співробітникам правоохоронних органів і всім, хто причетний до антитерористичної діяльності щодо запобігання та подолання цього соціально небезпечного явища.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою роботою, яка містить отримані автором результати, що забезпечують розв'язання важливої теоретичної та теоретико-прикладної проблеми в межах здійснюваних досліджень у галузі політичних наук. У роботі не використовувалися ідеї та розробка, що належать співавторові А. Сіленко, спільно з якою написано одну наукову статтю.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Дисертацію виконано й обговорено на кафедрі політології Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова. Основні положення, висновки та пропозиції роботи було апробовано на Міжнародній науково-практичній інтердисциплінарній конференції «Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє» (м.Рівне, 18-19 березня 2011 р.), Міжнародній науковій конференції «Сьомі юридичні читання : Культура і право на початку ХХІ століття» (м.Київ, 19-20 травня 2011 р.), VІІ Усеукраїнській науковій конференції студентів та молодих вчених «Молодь: освіта, наука, духовність» (м.Київ, 13 квітня 2011 р.), ІІІ Міжнародній науково-практичній конференції «Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави» (м.Одеса, 21 квітня 2011р.), наукових семінарах кафедри політології ОНАЗ ім. О.С. Попова та кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 6 наукових публікацій, 4 з яких надруковані у виданнях, що визнані фаховими з політичних наук.

Структура дисертації обумовлена специфікою проблематики, постановкою мети та завдань дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, кожен із яких містить по три підрозділи, та висновків. Загальний обсяг дисертації становить 180 сторінок (без списку використаних джерел). Список використаних джерел містить 234 найменування (24 сторінки).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовуються актуальність теми, ступінь наукової розробленості проблеми, визначаються об'єкт, предмет, мета й завдання дослідження, теоретико-методологічні основи дисертації, наукова новизна, теоретичне та практичне значення роботи, подається характеристика її апробації.

Перший розділ «Теоретико-методологічні аспекти дослідження сучасного тероризму» присвячено дослідженню тероризму як одного з пріоритетних напрямків сучасної політичної науки, розгляду основних теоретико-методологічних підходів, моделей, типологій тероризму, витоків, сутності та дефініції тероризму.

У підрозділі 1.1. «Тероризм як один із пріоритетних напрямків дослідження сучасної політичної науки» зазначається, що останнім часом спостерігається підвищений інтерес фахівців у різних сферах знань до проблем тероризму та шляхів їх вирішення, дослідженням яких займаються політологи, юристи, соціологи, психологи, військові, дипломати, працівники спецслужб та ін. На практичних питаннях профілактики та боротьби з тероризмом зосереджені спецслужби та правоохоронні органи.

Причини розвитку та посилення політичного тероризму розкрито в роботах таких зарубіжних дослідників, як Й. Александер, У. Бек, З. Бжезінський, Б. Гросскап, О. Девіс, А. Кассіз, Т. Ласатер, Д. Лонг, І. Фетчер, М. Функе, Д. Хансен, А. Шмідт та ін.

Історію розвитку та форми прояву тероризму досліджено в працях О. Будницького, В. Вітюка, Е. Паїна та ін. Сутність і цілі сучасного тероризму аналізували С. Вольхін, В. Ляшко, А. Снегірьов, В. Щербаков та ін.

Політичні, соціальні, економічні передумови тероризму простежено в роботах А. Бахтєєвої, Л. Катрич, Д. Корецького, В. Луньова, В. Наріжного, О. Нікогосян, В. Щебланової та ін. Юридичні питання тероризму розглянуто в роботах Ф. Аббасова, Д. Білявського, Р. Дремлюги, М. Мусаєляна, А. Теміраєва та ін.

Соціально-політичні аспекти тероризму вивчали А. Боташев, Є. Єфанов, С. Карамян, Д. Конов, Н. Лазарєв, В. Примуш, А. Сіленко, В. Федорцев та ін. Міжнародний тероризм досліджували такі російські науковці: О. Нелін, С. Політов, С. Рева, І. Селезньов та ін., українські: М. Гуцман, О. Свентицька та ін.

Проблему взаємовідносин тероризму та ЗМІ досить детально розглянув В. Циганов.

Вивченням тероризму в Україні займалися В. Антипенко, О. Богданов, В. Глушков, В. Ємельянов, В. Колосков, В. Крутов, А. Кузьменко, М. Любинський, С. Мохончук та ін. Кожен із цих авторів по-різному підходить до висвітлення питань боротьби з тероризмом, аналізує специфічні рівні, форми проявів та аспекти цього явища.

За результатами аналізу ступеня розробленості проблеми можна констатувати, що, незважаючи на велику кількість робіт, тематикою яких є різні аспекти сучасного тероризму (а особливо їх багато в галузі юридичних наук), наукових праць, що вивчають соціально-політичні причини, умови й передумови такого загрозливого явища, недостатньо.

У підрозділі 1.2. «Основні теоретико-методологічні підходи, моделі, типології тероризму» проаналізовано наявні підходи до розуміння природи тероризму. Відмінність цих підходів полягає в концептуальній позиції з приводу того, а чи є першопричини тероризму. На думку тих, хто підтримує тезу про те, що такі першопричини існують, необхідними є умови, які провокують розвиток тероризму, – соціальна нерівність, нерозвинена економіка, культурні та релігійні аспекти. Саме такий підхід прийнято вважати «дослідницьким».

Суть «практичного» підходу полягає в тому, що пошук першопричин тільки виправдовує незаконні, протиправні дії терористів. Даний підхід засновано на припущенні, що тероризм зовсім не є наслідком певних об'єктивних причин, а викликаний злісними намірами екстремістів і фанатиків, які прагнуть зруйнувати нормативний порядок з метою вплинути на легітимну політичну владу.

Суть «критичного» підходу полягає в тому, що він розглядає провідні підходи двосторонньо. Радикали («критики») відкидають ліберальні й консервативні прозахідні й антисхідні упередження, стверджуючи, що вони ігнорують державний тероризм, який на практиці здійснюють США та їх союзники, критикують концепцію тероризму як спробу ворогів Заходу дестабілізувати демократію, підірвати цінності та інтереси. Інакше кажучи, дебати в значній мірі відображають ідеологічні вподобання.

У підрозділі 1.3. «Витоки, сутність і поняття тероризму» уточнюється, що протягом усього періоду свого існування людству відомими є прояви тероризму.

Автор робить висновок про те, що основними типовими рисами тероризму як феномену політичної реальності в сучасних суспільствах є такі: ідеологічно мотивоване й організоване насильство; систематичне навмисне залякування суспільства й держави; досягнення протиправних політичних та інших інтересів шляхом нелегітимного впливу на прийняття політичних рішень; підвищений рівень небезпеки внаслідок можливості терористів використовувати досягнення глобалізації та техногенної цивілізації.

Дисертант зазначає, що до цього часу наукове співтовариства не виробило однозначної позиції з приводу визначення тероризму. З одного боку, відсутність чіткості та спільності в розумінні того, що таке тероризм, значно ускладнює практичну боротьбу з ним на національному й особливо на міжнародному рівнях і терміново вимагає уточнення, обмеження й конкретизації. З іншого боку, сучасний тероризм є настільки складним і різноманітним, що будь-яка спроба «звузити» та конкретизувати його визначення збільшує ризик втратити чимало важливих особливостей та модифікацій «у всіх його формах і проявах» (використовуючи формулювання до цього часу прийняте в ООН).

Висновки до розділу 1. Аналіз розробленості проблеми свідчить про те, що сьогодні немає достатніх підстав стверджувати, що з'ясовано всі закономірності виникнення тероризму як соціально-політичного феномену.

Політичний тероризм є своєрідними практичним аспектом політичного екстремізму, і його слід розуміти як один із методів політичної боротьби, що має не тотальний, масовий, а навпаки, локальний характер.

Розділ другий «Соціально-політичні суперечності як основа тероризму» присвячено вивченню причин і факторів ескалації політичного тероризму в сучасному суспільстві, з'ясуванню нових тенденцій у розвитку сучасного тероризму та аналізу молодіжного політичного екстремізму як ресурсної бази тероризму.

У підрозділі 2.1. «Причини й фактори ескалації політичного тероризму в сучасному суспільстві» досліджено загальні причини тероризму: загострення протиріч у політичній, економічній, соціальній, ідеологічній, етнонаціональній та правовій сферах; небажання окремих осіб, груп і організацій дотримуватися прийнятої для більшості системи устрою життя, намагання здобути перевагу шляхом насильства; застосування терористичних методів окремими особами, організаціями, державами для досягнення політичних, економічних і соціальних цілей.

У більшості країнах основною причиною тероризму визнають соціальні протиріччя. Розшарування, зростання прірви між багатими й бідними країнами, верствами населення, народами стають тенденційно загрозливими. Дисертант підтримує позицію дослідників, які вважають, що однією з найважливіших причин сучасного тероризму є порушення історично сформованого природного балансу між централізованим регулюванням і здатністю суспільства до саморегуляції. Якщо послаблення державного регулювання не повністю компенсується інституалізованою самоорганізацією, то моментально активізуються спонтанні прояви соціальних патологій: злочинності, тероризму, тіньової економіки, корупції та ін. Руйнування в будь-якій державі фундаментальних осердків порядку, іншими словами, ієрархій (державних, соціальних, культурних, релігійних, ціннісних, економічних) неминуче провокує терористичні тенденції.

У підрозділі 2.2. «Нові тенденції у розвитку сучасного тероризму» зазначається, що аналіз інцидентів, пов'язаних із цим явищем, останнім часом досить переконливо демонструє, що значна частина з них припадає саме на структури бізнесу. Метою терористів стає вже не якась конкретна держава, а сучасна система світоустрою в цілому. Здебільшого причиною подібного кардинального зміщення акцентів терористичних дій, як це не парадоксально на перший погляд, є процеси глобалізації та демократизації, у результаті яких сучасний світ став більш взаємозалежним, а вирішення багатьох питань, що стосуються державного устрою, делеговано суспільству.

Тероризм перетворився на дуже прибутковий бізнес глобального масштабу з розвиненим «ринком праці» та долученням капіталів, зі своїми правилами й мораллю, несумісними із жодними загальнолюдськими та демократичними принципами й цінностями.

У підрозділі 2.3. «Молодіжний політичний екстремізм як ресурсна база тероризму» з'ясовано, що специфіка прояву екстремізму в молодіжному середовищі обумовлена особливостями самої молоді: незавершеністю процесів економічної, політичної та духовної соціалізації, світоглядною нестійкістю, недостатньою соціально-психологічною зрілістю, поверховим сприйняттям складності й суперечливості соціального буття, прагненням до рішучого оновлення форм і способів життєдіяльності, схильністю до різних форм соціального протесту й невідповідністю у виборі засобів та способів досягнення життєвих цілей. Типовими ознаками екстремізму в молодіжному середовищі є протестна спрямованість, переважання групових форм,

політична індиферентність, загострена криміногенність, завищена претензійність та ескалація насильницьких акцій, а також різноманітність проявів.

Висновки до розділу 2. Тероризм, як правило, виникає там, де держава не справляється зі своїми безпосередніми функціями, де існують несправедливість і свавілля, обмежені можливості тих чи інших масових рухів боротися за досягнення своїх цілей легальними шляхами. Ефективними стратегіями нейтралізації та подолання тероризму в Україні є такі: всебічна демократизація різних рівнів, сфер суспільної діяльності; ліквідація соціальної нерівності як чинника активізації внутрішньоукраїнського тероризму; вдосконалення основ соціальної політики держави, налагодження цілеспрямованої й ефективної організації соціальної роботи з населенням; опір антидемократичним формам глобалізації, що нав'язуються США.

Розділ 3 «Роль внутрішньої політики України у профілактиці та протидії тероризму» зосереджується на розгляді ефективної соціальної політики як засобу попередження тероризму, у ньому досліджено роль Служби безпеки України в системі антитерористичної політики, вплив засобів масової інформації та комунікації на специфіку тероризму.

У підрозділі 3.1. «Ефективна соціальна політика як засіб попередження тероризму» зазначається, що ефективна соціальна політика зменшує ймовірність розвитку протестних настроїв у суспільстві, виразники яких часто стають учасниками екстремістської та терористичної діяльності.

Можна зробити висновок, що вирішити проблеми тероризму та екстремізму неможливо без покращення загальної соціально-економічної ситуації. Найбільш небезпечною в такому розрізі є поляризація доходів населення й соціальне розмежування суспільства. Сучасній Україні потрібна соціальна політика, що погоджує індивідуальні й групові цінності та цілі з колективними, загальним добробутом народу. Саме така політика забезпечить поєднання ліберального принципу приватної ініціативи та підприємливості з гуманітарними цінностями суспільної солідарності, взаємної соціальної відповідальності громадян, бізнесу, громадських інститутів і держави.

У підрозділі 3.2. «Служба безпеки України (СБУ) в системі антитерористичної політики» автор підтримує тезу про те, що системний тероризм в Україні відсутній, але передумови для цього є, саме тому вплив та інспірування з-за кордону можуть призвести до стадії системного тероризму.

Ознаками системного тероризму є міжнародний характер терористичної діяльності та асиметричні наслідки окремих терактів, які здатні викликати паніку в суспільстві та спровокувати політичну кризу.

Виконуючи функції захищати конституційний устрій України, органи державної безпеки в сучасних умовах, спільно з іншими органами державної влади та управління, беруть участь у виробленні та реалізації політики, що забезпечує нейтралізацію причин і умов, які сприяють виникненню тероризму.

Особливого значення набуває практика багатостороннього співробітництва СБ України з міжнародними організаціями та європейськими інституціями: ЄС, ООН, НАТО, ОБСЄ, ПАРЄ. Плідні контакти налагоджено зі спеціалізованими міжнародними організаціями: Міжнародним комітетом з контролю за наркотиками та Комісією з наркотичних засобів ООН, Ініціативою зі співробітництва у Південно-Східній Європі, відповідними структурами Ради Європи та ЄС.

У підрозділі 3.3. «Тероризм і засоби масової інформації та комунікації» висловлюється припущення про те, що сучасні ЗМІ та ЗМК здатні впливати на специфіку тероризму. Як показує практика, усі терористичні акції кінця ХХ-початку ХХІ ст. не обходяться без спланованого застосування засобів, форм і методів розповсюдження інформації з метою відповідного впливу на поведінку людини (установки); вони стають спланованими психологічними операціями.

Шоковий стан мас, викликаний терористичними діями, погіршується від хаосу неперевіреної інформації, панічних чуток і припущень, ретрансльованих ЗМІ. Телебачення, Інтернет, преса, радіо стають у цей час не тільки провідниками агресивної інформації, але й механізмом розширеного відтворення терористичного впливу. У суспільстві виникає теророфонічний ефект. Теророфонія – це суспільний резонанс, викликаний терористичною акцією, це невід’ємна типова ознака терористичного процесу, яка не тільки фіксує адаптацію тероризму в масовій суспільній свідомості, а й запускає механізм психологічних змін у менталітеті, світогляді, способі життя як на особистісному, так і на соціальному рівнях.

Дисертант звертає увагу на феномен «симбіозу». Мова йде про невластивий взаємозв’язок терористів і ЗМІ, що приносить їм взаємну вигоду, коли необхідною є широка аудиторія, хоча й для різних мотивацій: одним – для оприлюднення вимог, іншим (в умовах жорсткої конкуренції) – для рейтингових сенсацій.

Висновки до розділу 3. Активізація тероризму уможлиблюється у зв’язку з об’єктивними соціальними умовами життя людей, які можуть ініціювати акти насильства. Такими умовами є низький рівень життя, голод, бідність, злиденність, а також обмеження національного й релігійного почуттів. Таким чином, важливим завданням соціальної політики є подолання бідності, підвищення рівня життя українських громадян, результатом чого має стати формування середнього класу. Це дасть змогу перешкоджати проявам екстремізму й тероризму.

Якщо система боротьби з тероризмом буде заснована тільки на зусиллях спецслужб і правоохоронних органів, це не дасть очікуваних результатів. У заходах з протидії тероризму необхідно враховувати системність явища, яке несе загрозу для особистості, суспільства й держави.

У **Висновках** викладено основні результати дисертаційного дослідження.

Аналіз ступеня розробленості проблеми засвідчив, що, незважаючи на значну кількість літератури про тероризм і досліджень у цій галузі, сьогодні немає достатніх підстав стверджувати, що закономірності виникнення тероризму як соціально-політичного явища максимально вивчено. Можна зробити висновок, що йдеться про специфічне явище, здатне зруйнувати спільноти, що перебувають на абсолютно різних рівнях соціально-політичного, економічного, культурного розвитку та зіштовхуються з найрізноманітнішими проблемами

На основі дослідження основних теоретико-методологічних підходів, типологій тероризму, описаних у науковій літературі, можна зробити висновок про те, що в теоретично-модельних типах жодна з форм тероризму не існує. Завжди відбувається інтерференція, змішування політичного, націоналістичного, релігійного та іншого тероризму.

Аналіз наявних визначень тероризму дає підстави констатувати, що відсутність чіткості та однозначності в розумінні цього явища істотно ускладнює процес боротьби з ним на національному та особливо міжнародному рівнях. Отже, постає нагальна потреба уточнити, систематизувати й конкретизувати визначення цього терміну.

У результаті дослідження виявлено такі фактори виникнення тероризму: формування інформаційного суспільства, що створює додаткові інформаційні можливості для просування ідей тероризму; розвиток науково-технічного прогресу, який дає змогу використовувати інноваційні методи руйнування суспільного, політичного та природного середовища; прихід модернізованої формації на зміну традиційних, у результаті чого важливу роль починають відіграти ліберальні цінності та ідеї суспільного договору.

Узагальнено можна зробити висновки, що причини виникнення тероризму мають різноманітну природу, породжуються соціальними протиріччями в різних сферах життєдіяльності суспільства та держави. Тероризм виникає внаслідок поєднання широкого спектру негативних факторів соціального, політичного, правового, економічного, кримінального аспектів, а також хворобливих процесів у міжнаціональних і міжконфесійних відносинах.

Дисертант не підтримує позицію тих дослідників, які беруть під сумнів переконання, що тероризм – це наслідок злиденності, безправ'я, репресій з боку держави, що він є екстремальною формою протесту – «асиметричною» тактикою насильства в боротьбі за соціальні, національні чи релігійні права. На думку автора, саме ці причини досі залишаються основними факторами в ідеології тероризму.

Аналіз нових тенденцій сучасного тероризму засвідчив, що основною серед них є прогресуюча технічна оснащеність і підготовленість злочинних недержавних структур, зокрема широкомасштабне використання терористами інформаційно-комунікаційних технологій, що є знаковими на сучасній стадії науково-технічного та соціально-економічного прогресу

людства. Надзвичайною загрозою стали можливості придбати небезпечні ядерні технології через кіберпростір.

Ще однією важливою тенденцією є те, що тероризм поступово набуває бізнес-ознак, про що свідчить специфіка сучасних терористичних операцій.

Дослідження сутності молодіжного політичного екстремізму дає підстави робити висновок про те, що істотний внесок у його існування здійснюють такі фактори: нерозвиненість інститутів громадянського суспільства та недостатність уваги до проблем молоді. Поодинокі заходи, що проводяться в регіонах України, не мають належного впливу на виховання молоді та формування таких якостей особистості, як патріотизм, віротерпимість, толерантність, гуманність.

Для України оптимальним варіантом з метою перешкоджання та профілактики тероризму є проведення політики, спрямованої на соціально-політичну інтеграцію суспільства шляхом зниження соціальної поляризації та подолання критичного майнового розшарування й бідності, що породжують соціальне невдоволення та протест. Відносини в суспільстві повинні бути засновані на соціальному партнерстві держави, найманій праці та роботодавців. Соціальна політика має ефективно регулювати перерозподіл суспільного продукту на користь менш працездатних і нужденних.

Саме стратегія соціальної справедливості блокує соціальні передумови екстремістських проявів у будь-якій формі, створює необхідне підґрунтя для демократичного управління та утвердження гуманістичних цінностей.

Таким чином, боротьба з тероризмом передбачає не тільки застосування військових сил і засобів та посилення антитерористичних законів, що розширюють повноваження спецслужб, а й проведення урядом такої зовнішньої та внутрішньої політики, яка забезпечує врахування соціально-економічних факторів у інтересах усього населення країни. Інакше – поширюватиметься дезінформація суспільства, загострюватиметься соціальне невдоволення і напруженість, унаслідок чого підвищиться ймовірність активізації асоціальних і кримінальних форм самоорганізації.

Отже, закономірною є необхідність відповідальної ролі ЗМІ, можливості впливу яких (електронних – особливо) є дуже вагомими для вирішення проблем насилля в суспільстві.

Компетенція спеціальних служб і правоохоронних органів у сфері запобігання та недопущення тероризму обмежується кореляцією об'єктивних причин злочинів, пов'язаних з цим явищем. Постає актуальна потреба комплексно й системно вирішувати загальнодержавні за своєю суттю завдання протидії тероризму. На практиці це означає – запровадити єдину, стратегічно виважену систему заходів протидії, яка повинна враховувати як специфічні українські особливості, так і міжнародні підходи до вирішення цієї проблеми.

З метою профілактики тероризму Служба безпеки України зобов'язана посилити роботу зі зв'язків із громадськістю, з вищими навчальними закладами (особливо з тими, серед студентів яких значним є відсоток

іноземних), молодіжними політичними й громадськими організаціями, громадськими та релігійними об'єднаннями, політичними партіями, міжнародними організаціями, окремими громадянами. Умовою успішної роботи з попередження тероризму є постійна взаємодія між суб'єктами протидії тероризму та координація їхньої діяльності.

Незважаючи на велику кількість наукової літератури з різних проблем тероризму, слід констатувати, що рівень наукового осмислення даного явища потребує подальших наукових досліджень. Не на всі питання поки що знайдено відповіді. Так, ще недостатньо дослідженою залишається політична сутність тероризму. Не розроблено у повній мірі шляхи та методи мінімізації загроз тероризму. Відчувається дефіцит досліджень, присвячених порівняльному аналізу терористичних теорій, організацій і форм активності на всіх рівнях. Усе це свідчить про те, що політичні дослідження проблем тероризму, зберігатимуть свою наукову актуальність у майбутньому.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Томбулатов І.А. Соціально-політичні чинників тероризму / І. А. Томбулатов // Вісник державної академії керівних кадрів культури й мистецтв: наук. журнал. – К.: Міленіум, 2011. – № 2.– С. 212-215.

2. Томбулатов І. А. Служба безпеки України у системі антитерористичної політики / І.А. Томбулатов // Вісник ХНУ ім.В.Н. Каразіна. – Серія «Питання політології». – Вип. 949.– Харків, 2011. – С. 186-191.

3. Томбулатов І. А. Тероризму: уточнення поняття / І. А. Томбулатов // Освіта регіону. – 2011. – № 3. – С. 71-75.

4. Томбулатов І.А. Визначення тероризму в науці та політиці / І. А. Томбулатов // Сьомі юридичні читання. Культура і право на початку XXI Століття. Матеріали Міжнародної наукової Конференції 19-20 травня 2011 року. До 20-річчя Незалежності України. – К.: Вид-во НПУ ім.М.П.Драгоманова, 2011. – С.587-589.

5. Томбулатов І.А. Причини екстремизма в молодіжній среде / І. А. Томбулатов // Науковий вісник. – № 20 (45). – Одеса, 2011. – С.179-188.

6. Силенко А.А. Томбулатов І.А. Обзор монографических и диссертационных работ российских авторов, посвященных исследованию терроризма / А. А. Силенко, И.А. Томбулатов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія. – Одеса, 2011. – С. 79-82.

АНОТАЦІЯ

Томбулатов І.А. Сучасний тероризм: сутність, соціально-політичні прояви та причини. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». – Одеса, 2011.

Показано, що однієї з основних причин тероризму стало порушення історично сформованого природного балансу між централізованим регулюванням і здатністю суспільства до саморегуляції.

Запропоновано підхід до розуміння сутності політичного тероризму, відповідно до якого останній має не тільки політичну мотивацію, як це вважалося дотепер, але й економічну.

Обґрунтовано, що причинами тероризму в постсоціалістичних країнах стали деформація сформованих відносин у політичній, економічній, правовій, соціальної й інших найважливіших сферах життя держав і суспільства.

Одержало подальший розвиток дослідження співвідношення понять «політичний екстремізм» і «політичний тероризм», у результаті чого виявлено, що політичний тероризм є найбільш вираженою формою політичного екстремізму.

Уточнено положення про те, що перспективи профілактики тероризму й боротьби із цим явищем варто розглядати в тісному зв'язку з розвитком країни в цілому.

Ключові слова: тероризм, політичний тероризм, соціально-політичні причини тероризму, політичний екстремізм, бізнес-риси тероризму.

АННОТАЦІЯ

Томбулатов И.А. Современный терроризм: сущность, социально-политические проявления и причины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. - Государственное учреждение «Южно-Украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского». – Одесса, 2011.

Показано, что одной из основных причин терроризма стало нарушение исторически сложившегося природного баланса между централизованным регулированием и способностью общества к саморегуляции. Разрыв, который образуется в результате снижения государственного регулирования, не компенсированного институционализированной самоорганизацией, моментально заполняется спонтанной самоорганизацией в форме социальных патологий: преступности, терроризма, теневой экономики, коррупции и т.д.

Предложен подход к пониманию сущности политического терроризма, согласно которому последний имеет не только политическую мотивацию, как это считалось до сих пор, но и экономическую. То, что действия современных

террористов постепенно приобретают бизнес-черты, подтверждается характером современных террористических операций. Таким образом, терроризм постепенно становится важным фактором не только политики, но и экономики;

Обосновано, что причинами терроризма в постсоциалистических странах стали деформация сложившихся отношений в политической, экономической, правовой, социальной и иных важнейших сферах жизни государств и общества, утрата десятками лет вырабатывавшихся механизмов упорядочения и конституционного регулирования отношений, прямо или косвенно влияющих на основы государственного и общественного устройства.

Показано, что неэффективность основных социальных институтов, высокий уровень криминализации и господства неправовых практик в современном украинском обществе препятствуют самостоятельной (без помощи извне) индивидуальной мобильности, в результате чего развивается депривация, социальная неадаптированность украинской молодежи. Ситуация усложнена тем, что, социальные проблемы затронули не одну какую-нибудь, а практически все группы молодежи. Все это является предпосылками для протестного и экстремистского поведения;

На основе исследования опыта зарубежных стран выявлено, что общей чертой политико-правового регулирования в рамках антитеррористической деятельности являются усиление ответственности и повышение жесткости санкций за уголовные преступления террористического характера, а также стремление осуществить более четкое ограничение между общеуголовными преступлениями и террористическими действиями на базе определения существенных и характерных признаков терроризма. Такими существенными признаками терроризма, нашедшими отражение в законодательстве зарубежных стран, являются: наличие политических и социальных мотивов и целей, применение насильственных методов и средств, осуществление угроз, запугивания и устрашения населения, достижение общественной опасности, угроза жизни и здоровью граждан;

Усовершенствовано определение терроризма, под которым следует понимать различные формы запланированного проявления агрессии, направленной на конкретные публичные лица или случайные скопления людей, результатом которой должно стать формирование чувства страха и подавленности у определенных групп или у всего населения страны ради достижения политических, экономических и других целей;

Получило дальнейшее развитие исследование соотношения понятий «политический экстремизм» и «политический терроризм», в результате чего выявлено, что политический терроризм является наиболее выраженной формой политического экстремизма. Аргументировано, что, несмотря на общие черты, среди которых неравное положение социальных, этнических и политических групп, культурно-этническая и религиозная неудовлетворенность, пребывание в ситуации социально-политического

давления и экономического лишения, данные понятия не тождественны. Различия в характере и степени проявления насилия как основного метода воздействия; глубине противоборства; в уровне консенсусности (способности к диалогу). Поэтому если политический экстремизм – это идеология и практика социального давления, то политический терроризм – это инструмент социального подавления в расчете на психологический эффект страха и всеобщей уязвимости;

Уточнено положение о том, что перспективы профилактики терроризма и борьбы с этим явлением следует рассматривать в тесной связи с перспективами страны в целом. Решение проблем терроризма и экстремизма невозможно без улучшения общей социально-экономической ситуации. Наиболее опасным в этом отношении видится поляризация доходов населения и социальное размежевание общества. Необходимость получения средств к существованию при отсутствии возможностей нормального трудоустройства является значимым фактором, способствующим вовлечению в террористические и экстремистские структуры. Государству следует сконцентрироваться на увеличении экономической активности молодежи, увеличении занятости, поскольку привлечение к труду может рассматриваться как один из важных способов социализации, позволяющих создать серьезные гарантии неучастия в противоправной деятельности.

Ключевые слова: терроризм, политический терроризм, социально-политические причины терроризма, политический экстремизм, бизнес-черты терроризма.

SUMMARY

Tombulatov IA Modern terrorism: the nature, social and political manifestations and causes. - Manuscript.

Dissertation on competition of scientific degree of political sciences on specialty 23.00.02 – political institutes and processes. – State authority «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynskiy», Odessa, 2011.

It is shown that one of the main causes of terrorism has been a violation of the historical natural balance between centralized control and the ability of society to regulate itself.

An approach to understanding the essence of political terrorism, according to which the latter is not only politically motivated, as was believed until now, but economic.

Substantiated that the causes of terrorism in post-socialist countries have established relations of deformation in the political, economic, legal, social and other vital areas of public life and society.

Was developed further study relationship between the concepts of "political extremism" and "political terrorism", which found that political terrorism is the most severe form of political extremism.

Clarified the position that the prospects for the prevention of terrorism and to combat this phenomenon must be considered in close connection with the prospects of the country as a whole.

Keywords: terrorism, political terrorism, social and political causes of terrorism, political extremism, business features of terrorism.